

BEITRÄGE ZUR UKRAINISCHEN ETHNOLOGIE

herausgegeben

von der Ethnographischen Kommission der ukrainischen Ševčenko-
Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg.

Bd. XV

МАТЕРІЯЛИ

ДО

УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОЛОГІЇ.

ВИДАЄ ЕТНОГРАФІЧНА КОМІСІЯ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ.

ТОМ XV.

У ЛЬВОВІ, 1912.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка.

Від редакції.

Приладжуючи отсею книжку до друку, старався я вмістити в ній як найбільше таких матеріалів, що своїм змістом сягали би до найдавніших часів культурного життя нашого народу. Се й удаłoся у значній мірі, бо „Народний календар“ А. Онищука та В. Доманицького подає цілий ряд вірувань із передхристиянських часів і вводить нас у релігійний церемоніал наших предків не вважаючи на його пізнішу християнську закрутку і примішки, які відразу можна відрізнити. У статейці А. Онищука „Баї й ворожіння Андрія Шумиляка“ змальована діяльність старинного маґа, що умів так добре володіти людськими душами і використовувати їх у потрібнім напрямі. Часті повторюваня іменн християнського Бога та святих у текстах заклинань, се уступка, зроблена християнству, одначе чисто формального значіння. Оповіданя, зібрані в моїй статейці „Купанє й паленє відьм у Галичині“, відносять ся також до старинного звичаю, що коштував людство численні тисячі жертв та належав до найстрашніших, й добре, що про нього тепер можна лише згадувати.

Всі отсеї статейки дотикають духового життя народу. До матеріяльного життя подає гарні причинки А. Онищук у статі „Останки первісної культури у Гуцулів“. У ній бачимо наглядно, як давав собі раду чоловік, не ткнений іще новітною культурою, та який безмежно великий відступ між тодішнім і теперішнім культурним поступом.

Інші статейки відносять ся до теперішнього або недавно минулого народнього життя і всі походять із під пера А. Онищука. І се й згадані вже його статі служать найліпшим доказом, що й на скромнім становищі сільського народнього учителя можна прислужити ся науці, коли є в кого до того замилюванє й охота до праці. Моїм горячим бажанєм є, щоб у такій науковій праці знайшло ся як найбільше наслідувачів А. Онищука між його товаришами та іншими сільськими інтелітентами.

Володимир Гнатюк.

Купанє й паленє відьм у Галичині.

I.

Відьми — се звичайні женщины, але обдаровані надприродною силою, якої інші женщины не мають, а при якої помочи вони можуть виконувати такі діла, що нераз бувають неясні і при звичайнім людським розумію неможливі. З сею силою можуть відьми уродити ся (коли вже й мати була відьма), але можуть її також набути через науку. Супроти того є два роди відьм: Відьми родимі і відьми вчені. Перші уживають звичайно свого знаня обережно, не шкодячи нікому; другі бувають за те дуже злобні і послугують ся своїм знанем майже все тоді, коли хотять як найдужше пошкодити комусь. Пізнати відьму можна по тім, що вона має короткий хвостик, або не має заросту на половім органі. Вчені відьми можна пізнавати лише при відповідних обставинах, приміром: Коли хто поставить на перший святій вечер під скатерть чосник, і потім посадить у черепок, аби ріс до Великодня, а на Великдень ідучи до церкви вложить його під язик, то побачить усі відьми в церкві, що стоять із дійницями на голові. Як вложить хто в церкві на Великдень капелюх на голову, то побачить також відьму. Коли хто відзначить собі на пущене перший пиріг і вийме його зварений, зашиє в кашпучок та носить повісивши на шиї, не здоймаючи ніколи, то на Великдень пізнасть кожну відьму, бо вона поки увійде до церкви, цілує перше замок у дзвінниці. Можна побачити також відьму, колиб хто дивив ся на неї крізь дірку в дощці, де випав сук, коли робили домовину. Подібні способи, при помочи яких можна на певно розпізнати відьму, є ще й інші. Так само аби зловити відьму на горячім учинку — бо лиш тоді можна мати певний

доказ її швидливого діланя — треба знати до того окремі способи, прим. ловити її на шлюбний очкур; ловити на звичайний шнурок, але на відліт; прикрити її бороною і т. д. Коли хто не знає таких способів, а хоче зловити відьму, може потерпіти дуже, бо відьма готова потягти такого смільчака.

Від часу до часу відьми літають на Лису Гору (або яку иншу), найрадше під великі урочисті свята, і відбувають там свої наради, які кінчать ся нераз оргіями. Для полету мусять мати спеціально приладжену масть, яку або самі роблять, або дістають від своїх товаришок. Приладжують її звичайно в ночі, коли всі сплять. Спеціальним ножом копають вони тоді припічок, сіють на нім лен, який зараз росте, цвите і родить. Вони обмолочують лен, витискають олій, додають до нього деякі складники, обмазують ся ним і сідають на коцюбу, мітлу, терлицю або звичайний кіл чи палицю, які також смажують, і вилітають на них у комин. Присутна родина в дома не може завважати такого полету тому, що тіло відьми лежить увесь час на ліжку, а лише душа літає. Тому може відьма передітати величезні простори в дуже короткім часі. Коли би хто підозрівав молодицю, що вона відьма, і в часі полету обернув її тіло так, що ноги стали би там, де голова, а голова де ноги, то душа вернувши до хати, не могла би втрафити до тіла так довго, доки його не обернено би назад, як лежало.

Відьми можуть прибирати так, як демони, инші постати, прим. ріжних звірів (кона, пса, свині, ката, жаби і т. д.), або й неодушевлених предметів, прим. решета, сита, клубка, полотна і т. д. Можуть також своєю силою надавати деяким людям иншу постать, прим. переміняють чоловіків у коний і їздять на них; нелюбого мужа переміняє відьма у пса, а потому у воробця. Можна одначе відобрати в них усяку силу, але лише тоді, коли в справу вмішаєть ся піп і заклене відьму.

Відьма користуєть ся отже лише дочасно своєю силою; з кінцем житя сила уриваєть ся цілковито і відьма не переходить у демона. Сама смерть відьми буває дуже тяжка і страшна. Відьма мучить ся сильно і треба аж уживати окремих заходів, щоби помогти розлученню душі з тілом. Найчастійше осягаєть ся се тим способом, що розвалюєть ся в хаті комин, або виймаєть ся дошка в стели та пробиваєть ся діру в даху, куди вже душа знайде собі вихід.

Відьми займають ся найріжнороднішими справами; вени крадуть зорі з неба; відбирають молоко у коров, а коли не можуть його з яких причин відобрати, то старають ся бодай зіпсувати його, щоби владитель не мав із нього хісна; пеують полотна, сукна, платє і одяги; роблять у збіжу закрутки, через що спричиняють меншу ви-

датність; ворожать, шепчуть і чарують; вони відбирають подругам можливість мати потомків, а навіть сповняти подружні функції; вони цсують подругам жите так, що найвзірцевійше їх попереднє жите переміняеть ся в відносини між котом і цсом; загалом нема у житю чоловіка такої справи, куди відьма не могла би влізти і пошкодити їй. І коли всеж таки зла не буває стілько, кілько можна би надіяти ся з великого числа відьм і їх злоби, то лише тому, що спричинене зло може відвернути та сама або инша відьма і так його заглядити.

Не диво отже, коли з часом дійшло до того, що всякі нещастя приписувано чарам і не шукано їх причини в гігієнічних або фізичних умовах, але в зловних замислах людий. Доволі було найнезначнійшій пригоди, щоби стягнути на себе підозріне; особливо в часі якихнебудь суспільних нещасть, як помір, голод і ин., хоробливо настроєна фантазія народа розбуджувала незвичайну підворливість. Причиною епідемії уважано звичайно так званих «опирів» і горе тому, на кого наліпили се п'ятно, хіба що він наслідком свого суспільного становища був недоступний для черні; інакше її дикі інстинкти не знали стриму¹⁾.

Се зовсім природне. Доки відьма не надуживає своєї сили, доки вона приносить дрібну шкоду і то лиш одній, або що найбільше кільком особам, доти багато може уходити їй безкарно; коли одначе зачепить інтереси загалу, як се буває прим. тоді, коли відьма — по народньому вірованю — здержить дощ і нашле посуху, за якою йде голод, або коли нашле хороби і викличе помір, тоді наступає реакція, народ шуває виновника — все одно, правдивого чи урєсного — і стараєть ся зробити його нешкідливим усякими доступними йому способами.

Оттак виглядає відьма в народній уяві у своїй первітній одежі ще й до нані. Такий погляд на відьми сягає глибокої старини і був не лише у нас, але і в інших народів старого світа. Навіть під впливом християнства він не зміняв ся довго і все знає відьм приписувано надзвичайній природній силі, а не їх звязи з чортом. Західнє християнське духовенство вважало відьми, й загалом усякі чари, останками поганетва, тому коли й виступало проти них, то тільки з проповідями, з переконуванем, не уживаючи ніякої фізичної сили. Нагла зміна в сім напрямі наступає в західній Європі аж у XIII ст., коли поветала теорія, що всякі чари походять від діавола, що як дух зла і ворог правдивого Бога повинен разом із усякими прихильниками,

¹⁾ Київ. Стар. 1886, VI: А. Сьлєцкій, Колдовство въ Юго-Запад. Руса въ XVIII ст., стор. 206.

помічниками та прислужниками бути знівечений і знищений. На чолі походу проти відьм і чарівників стає не народ і не задля матеріяльних утрат, але духовенство задля релігійних причин. Цілою своєю тодішньою силою впливає воно на світські влади в тім самім напрямі і від тоді починається нагінка на невинних людей, яка триває кілька століть, переминається поволи в правдиву оргію мордованя, потагає за собою десятки тисяч жертв і окриває ганьбою цілий захід Європи та сумежні з ним країни, що полишить ся все нестертою плямою в історії. Перший такий улегалізований морд сповнено 1275 р. в Тулузі, де спалили живцем 56-літню Анжелю Лябарет, запідозрену в тім, що мала тілесні зносини з чортом; наслідком буцім то того вродило ся чудовище, яке Анжела мусіла годувати краденими й убиваними дітьми¹⁾.

Відкриване припусканих затій чарами стало від тоді якоюсь манією. Помір, голод, хвороба дитини, нещасний випадок, психічний розстрій, незначна невдача в якимсь підприємстві — все те було вислідком чарів. Дрібничкове почуте самоохорони й егоїзму витворювало надмірну заботовну підзорливість, яка дуже часто доходила до куріозности²⁾. А до яких розмірів доходило мордоване людей за уроєні зносини з чортом, вистане навести, що 1487 р. спалено в маленькім німецькім містечку Равенсбургу за згодою дісаря Максиміліана 48 жінок³⁾! Із західної Європи перенесла ся та пошесть до Польщі, що для нас має значіне о стілько, на скілько до Польщі приналежала й Україна та користувала ся спільним законодавством. Перший акт спаленя женщини в Польщі на підставі судового присуду, а не самосуду, мав місце в Познани, 1544 р., де спалено Дороту Гнечкову. Остатний раз мали спалити в Польщі людину живцем на підставі присуду 1793 р.⁴⁾ І. Карлович⁵⁾ заперече одначе сей факт, покликаючись на те, що в повисшій згадці не наведено ані місця, ані осіб, та що се було неможливе по соймовій ухвалі з 1776 р., в якій сказано: »In causis maleficis i czarów... poenalitatem śmierci nazawsze znosimy«. І. Карлович подає як остатний факт улегалізованого паленя, що мав місце в Дорухові, 1775 р.

На українській території, на скілько справи про відьми й чари поступали перед суд, а не були полагоджувалі самосудом, послуговували ся судії при їх розбираню приписами маґдебурського права. Судові постанови городського статута містали в сім напрямі між иншим ось що: »Рене-

1) Ев. Пѣтуховъ, Серапіонъ Владимірскій, русскій проповѣдникъ XIII в., ст. 81. 2) Киев. Стар. 1886, VI: А. Сѣлецкій, Колдовство въ Юго-Западной Руси въ XVIII ст., ст. 213. 3) Тамже, ст. 202. 4) Soldan, Geschichte der Hexenprocesse, 1886, II, ст. 327—328. 5) Czary i czarownice w Polsce, Wisła, 1887.

гат, що вирік ся віри, має бути спалений. Та сама кара визначається і для чарівників«. У доповненнях до кодексу маґдебурського права говорить ся те саме з іще більшою повнотою: »Коли би показало ся—так звучить XIV параграф— що хтонебудь учив чарів иншу особу або грозив кому чарами, а потім дійсно притрафило би ся нещасте тому, кому грожено, так само колиб на кого впало підозріне в чарованю наслідком його слів, звичаїв, зверхнього вигляду й инших обставин, властивих чарівникам, то на підставі певних поговорів належить таку особу обвинуватити перед судом і коли на ній покажуть ся признаки чарованя, її належить піддати мукам«. Там саме означують ся й рами допиту (XXII §): »На муках належить допитувати чорнокнижника і чарівника про всі обставини його проступка: яких він уживав засобів, яким способом і в яку пору, які при тім вимовляв слова і сповняв діла; потім належить випитати, у кого вчив ся він чарів або яким способом присвоїв його поступоване, кілька разів звертав ся до нього і яке лихо кому вчинив«¹⁾.

Безпосередню причиною переслідуваня народом відьм і чарівників на Україні були факти посухи, голоду, помору. Релігійного підкладу не було віякого. Народ добачував у відьмах і чарівниках істоти, що могли приносити шкоду його економічному добробутові. Се переконане опирало ся на вірі в реальну силу чарів, як і у всяку иншу силу, що могла викликати реальні наслідки. Така віра удержувала ся між народом постійно і живе й до нині, як се покажесть ся з дальших фактів.

Такого переконаня тримав ся переважно й офіціальний суд на Україні. Від XVI до XVIII ст. пересунуло ся через українські суди немало справ про чари й відьми. Але тут не було нічого такого, що пригадувало би аналогічні західно-європейські процеси. То були звичайні цивільні процеси, в яких чари відгравали ролю знаряду для зробленя комусь шкоди. Вину міряно не чим иншим, як виключно висотою нанесеної страти і вона оставала би такою самою й тоді, колиб її спричинено яким иншим способом, а не чарами. Чортівську силу, якої прояв добачували в чарах, переслідували не тому, що вона чортівська, нечиста, але тому, що нею послуговували ся для спричиненя комусь шкоди. В переконаню судіїв не було тої віри в організований демонічний культ, який викликав на заході проти себе систематичні переслідуваня, одушевлені фанатизмом і думкою, що винищене чарівників і відьм є службою для Бога. На Україні не виробив ся ніколи

¹⁾ Київ. Стар. 1886, VI: А. Сьлецкій, Колдовство въ Юго-Запад. Руси въ XVIII ст., ст. 234—235.

такий погляд на чари і з ним виступають хіба польські шляхтичі, що як католики переймили його очевидно від західної католицької церкви¹⁾.

Не диво отже, що на цілий ряд справ про чари, розбираних перед судами, віднайдено лиш отєї, що кінчили ся смертними присудами:

В 1652 р. вибухла якась епідемія в місточку Борисполю, переяславського полка. Хтось розпустив поголоски, що епідемію наслали баби чарівниці, а найбільше підозрівали про те Вівдю Тращиху. Наслідком того її арештовано і постановлено віддати під суд. При арештованю Тращиха заявила: »Возьміт же, панове, і Путятиху, бо вона старшая наша есть; вона дівкою рядит ся і в косах ходит, молодую чинит ся, по дворах ходит і двори надихае; як який двір натхне, то веі вимрут«. Розумієть ся, що арештовано й Путятиху. По якомось часі відбув ся суд. Знайшли ся свідки проти Тращихи і хоч їх посвідченя не були переконуючі, то суд, віддавши вперед бабу на муки, на яких вона признала ся до веіх підношуваних закидів, мабуть улягаючи настроєви переляканой людности, присудив її на смерть через спалене. Стоячи вже на стої, кричала ще Тращиха: »Попадю і Путятиху і винничку згубіт, а не згубите, то гірше буде з вами«. Чи послухали судії сеї ради, не відомо, але Тращиху таки спалили²⁾.

В 1690 р. розбирав сотенний суд у місточку Решетилівці таку справу: Міський писар Григорій Маркович вніс жалобу на козачку Гапку Пасьчиху, що вона грозила йому, що його дорогі жупани не послужуть йому довго та що їх дійсно щось цілковито понищило. Переслухана Пасьчиха не відпирала ся, але що перепросила Марковича і обіцяла на далі нікому не шкодити, суд на інтервенцію Марковича увільнив її. Та вже за пару тижнів внесла на Пасьчиху жалобу Палажка Гришківна, що вона їй понищила чарами сукна, полотна, сорочки, мітки, на що поставила й свідка. Крім того вніс на неї жалобу ще й козак Василь Неводничий, що й йому понищила плате та зопсувала корову. Ба ще й місцевий священник підпер жалобу, якому вона буцім то також понищила плате. Супроти такого числа жалоб і супроти того, що суд недавно вже був увільнив її, видано тепер присуд, що відповідно до постанов маґдебурського права, приказуєть ся виновницю спалити³⁾.

В 1693 р. розбірано в новосанджаровськїм сотеннїм судї таку справу:

¹⁾ Ев. Пѣтуховъ, Серапіонъ Владимирскій, рус. пропов. XIII в., ст. 136—137. ²⁾ Ор. Левицкій, Очерки народ. жизни въ Малороссіи во второй половинѣ XVII ст., ст. 268—270. ³⁾ Тамже, ст. 276—280.

Місцевий житель, Яків Михайленко, з прізвиськом Бридуненко, вис жалобу на свою давнійшу служницю Приську, що вона чарами зіпсувала йому домашнє житє. Переслухана Приська признала ся до вини і заявила, що її навчила чарів Ющиха Гузієнкова. Та переслухана, признала ся також до вини, при чім вказала, що її навчила чарувати повитуха Семениха Литвиниха. Остання переслухана, зізнала: »А так, милостивіі панове, як Ющиха привела, вибачайте, байстри, а я у неї бабою була, то й учила де чому, жалуючи єї, щоб не було на неї поговору. Та ви, ласкавіі панове, не турбуйтеся; коли дозволите, я хоч зараз піднімаюсь Бридуненкови мешкани поправити; буду старати ся, щоб Яків знову з жоною своєю по людски мешкав, як і з початку«. — Литвиниха була переконана, що така її готовість змне з неї вину, але судії подивили ся на справу інакше. По переслуханю свідів виявило ся, що чари були ось у чім: Приська, маючи злість на Бридуненка, що їй не заплатив заслуженини, кидала kota на пса, рвала з обох шерсть і говорила: »В якій згоді пес с кішкою живут, так нехай і Яків Бридуненко з жоною своєю мешкаєт«, при чім наведено й дальші подробиці чарованя. Маючи такі докази не лише на Приську, але й на Ющиху та Литвиниху, що ще в інших випадках чарували, суд опираючись на маґдебурські права, в яких 14 і 22 параграф говорить, що »чаровники и всѣ, которим ся ось чорюкнижства а зъ гусла обходять, вгды ся покаже, же таковыхъ речий иного учили, або кому грозилъ, а тому, которому грожоно, зъ того що злого пригодило, таковой кождый маєт ерокою смертельною карностью быты каранъ, то есть огнемъ спаленъ«, присудив усі три чарівницї спалити. Але сього було за богато самому Бридуненкови і за його вставленем змінено присуд на прогнанє їх із міста¹⁾.

Як бачимо, маґістратські суди, які розбирали обжалуваня за чари, відносили ся до таких обжалувань м'яко і поблажливо. Маґістратські урядники старали ся або угодово покінчити справу, або легкими карами та арештами запобігти шкоді, що могла по їх думцї вийти від чарів. Та в зовсім инше положене вони попадали тоді, коли позовником виступав шляхтич, дідич. Шляхтичі, представителі тодішньої інтелігенції, гляділи на чари не як на просте пристосованє знаня тайни природи, але приписували йому далеко поважнїше, антиреліґійне значіне. Побоюючись сильно чутливої шкоди від чарів, вони домогали ся, аби маґістрати пристосували до обжалованих ними осіб усю строгість маґдебурського кодексу, замість звичаєвого права, осно-

¹⁾ Тамже, ст. 270—276.

ваного на народніх поглядах на чари. Ось вірець процесу веденого серед подібних умов.

В 1730 р. обжалував у Кременецькій магістраті дідич Лука Малинський свою кріпачку Мотруну Перісту за чари, домагаючи ся, аби з нею поступлено по ввій строгости закона. П'ять свідків односілчан зізнало, що Мотруна сказала в їх присутности такі слова: »Я маю вже паню в своїх руках; коби мені ще вдало ся позискати прихильність пана, то я бояла би ся тоді лиш одного Бога«. Надто зізнали два свідки, що обжалувана в суперечці з ними відгрожувала ся їм ось як: »Тоді твої відносини поправлять ся і повіддаеш свої довжки, як виросте тобі на долони волосе. Ти будеш такий бідний і голий, як гола твоя долоня«. Обжаловану переслухали в магістраті. При переслуханю вона сказала: Я спускаю ся на Господа Бога, на пана і на паню; аби місяць світив на до мною, а звізди кодом побю. Чи я признаю ся, чи ні, однаково, я все мушу згинути«. Суд признав таке зізнане недостаточним і стосуючи ся до параграфів магдебурського права, віддав обжаловану на тортури. Три рази розтагали її члени бльоками й пнурами, три рази прикладали до неї розжарене зелізо, вона запевнювала постійно, що не знає ніяких чарів, та що її обжаловано на підставі силетень, рознесених її сусідкою Корнихю. Суд розглянувши зізнане, не вважаючи на заперечуване обжалованої, опер свій присуд виключно на зізнанях свідків і приложивши до неї всю строгість магдебурського кодексу, засудив її на смерть, головно за погрози звернені до дідичів¹⁾.

Розглядаючи такі страшні справи, як палене живих людей і то невинних, треба розрізняти все дві річи: а) Чи се було законом признане вимірюване справедливости. б) Чи се був народній самосуд. До одного і до другого випадку треба прикладати иншу міру оцінки. В першій випадку трудно знайти якенебудь оправдане навіть тоді, коли допустимо опановане загалу якоюсь манією (релігійною, чи иншою) та жаждою приглядати ся мукам, бож закони укладають усе і виконують освіченіші верстви, які при сповиюваню своєї власти повинні кермувати ся янимись висшими мотивами, а не лише кровожадними інстинктами темної черні. В другім випадку можна знайти деяке оправдане в вірі буцім то покривджених, матеріально чи морально, та в їх темноті. Такі самосуди мали місце у всіх народів на протязі цілого історичного життя людства і мають до нині (прим. дуже часті самосуди над конокрадами або й иншими злочинцями в Росії) і то не тільки у некультурних народів, але і в високо розвинених

¹⁾ В. Антоновичь, Колдовство, ст. 30—31.

(прям. лінч в Америці, що існує досі). Для прикладу наведу по одному подрібному фактові з життя наших найблизших сусідів, щоби не здавало ся, що дальше подавані виїмки з судових процесів, властиві лише нашому народови.

Отже Поляки купали, били, а нарешті утопили одну бабу в Халуках, Вейгеровського пов. ще в 1836 р., підозріваючи її, що вона зчарувала хорого від кількох літ ~~рабака~~ Яна Конкля¹⁾.

Окружний суд у Новгороді розбирав 1879 р. справу кільканайцятьох селян, що спалили живцем Аграфину Ігнатову, вдову, підозріваючи, що вона наслала уроки на хору селянку, яка від того умерла. Присяжні судії признали обжалованих селян винними, а суд засудив трьох на церковну покуту, тринайцятьох увільнив²⁾.

Наведу тепер приклади таких самосудів у нас, на скільки вони відбили ся відгомоном у судових процесах і були доси оголошені друком.

В 1710 р. навістили Україну помір і саранча. Приписуючи се відомській силі, мешканці міст. Олишевки «взбувтувались, многихъ женъ, признавая ихъ, яко за відіомство, пожгли». Спалили тоді не тільки простих козачок, але й маму бунчужового товариша Михайла Биховця, чим покористував ся він і хотів справу виексплуатувати в свій виключний хосен, тягаючи людей по судах до 1717 р., доки мешканці не звернули ся за опікою до гетьмана і не дістали від нього оборонного увіверсалу. Своім боком, що винні були всі покарані властями і то одні смертею, другі буками, а треті довгою вязницею³⁾.

В 1720 р. розширив ся помір по Волини і навістив місточко Красилів. Міщани зійшли ся на раду і прийшли до переконання, що його наслав не хто инший, лиш Проська Каплунка, якій було 120 літ. Її арештовано зараз, а рівночасно вислано шукати знахоря і питати, чи дійсно помір ширить ся через Каплунку. Діти і внуки арештованої звернули ся тоді до управителя Красилова, щоби її винустив за порукою, на що той згодив ся. Тоді забрав стару її зять, Федір Мельник, виїхав із цілою родиною з місточка і заховав ся в лугах над рікою Случею. Але тимчасом вернули від знахаря делегати, яким він потвердив, що Каплунка наслала на місточко помір. Зараз кинули ся одні шукати Мельника зі старою, а другі копати яму і лагодити форост. Незадовго привезли Каплунку і не питаючи, чи вона винна що, закопали її по плечі в яму, притоптали добре довкола землю, накидали

¹⁾ Wisla, 1887, ст. 56. ²⁾ Тамже, ст. 222. ³⁾ Київ. Старина, 1883, XI: П. Ефименко, Судъ надъ вѣдьмами, ст. 388—389.

на бабу форосту і запалили. Рівночасно зажадали від її зятя млинського каменя, привезли на місце кари і накрили те місце каменем¹⁾.

В 1738 р. вибух на Поділю помір. Мешканці села Гуменець бажаючи охоронити своє село від зарази, урядили по своїх полях у ночі процесію. Випадок хотів, що в сусіднім селі у шляхтича Мих. Матковського пропав кінь і він шукаючи його з уздечкою, натрапив на процесію. Гуменчани переконані, що се ніхто инший, як опир, що навів помір, оббили його страшно і непридуманого лишили на поли. Матковський по часі прийшов до себе і заволик ся до дому. Але Гуменчани довідавшись, що він живе, пішли гурмою до сусіднього села і зажадали від його дідача видачі Матковського. Дідич не хотів, але коло полудня рознесла ся поголоска, що він не противний видачі. Не чекаючи довго, Гуменчани виважили двері, забрали тяжко побитого Матковського і повели до Гуменець. Тут дали йому наперед 50 буків, а потім зачали радити, що з ним робити. Більшість кричала, щоби його палити; шляхтич Вишпінський протестував, що шляхтича не можна палити без засуду городського суду, але коли його приперли до муру, бажаючи на нього зложити наслідки за випущене опира живим, він не устояв при своїм; колиж шляхтич Скульський заявив, що зложить 100 золотих, як буде кара за спалене, ніхто не надумував ся довше. Зараз приведено священника, щоби висповідав Матковського, по чім передано його трьом експертам; один вложив йому в уха камінці, заложив на голову пояс зі шкіри і скручував його сильно з заду так, що камінці втискали ся що раз більше в тіло; другий намазав йому рот свіжим гноем, а третій намочив стирку в деготь і обв'язав нею очи Матковському. Опісля навезли 20 возів соломі і 40 возів дров, уложили костер, витягли на нього Матковського і спалили. Спалили також його одіж, принесену з його дому²⁾.

В 1770 р. вибухла на Україні чума. Вона зайшла і до села Війтівки в Уманщині та почала забирати одного мешканця по другім. Перелякані селяне почали шукати за її жерелом і переконали ся, що то їх піп, як опир, виробляє їм такі збитки. Запитана в сій справі попадя потвердила, що піп опир і ходить ночами по селі; коли се ствердила ще й попівська кухарка, селяни не вважаючи на заперечування попа, накинули ся на нього з колами, приголомшили, пробили опісля осиковим колом від плеча до плеча і ще на пів живого закопали в землю. Власти потягнули за се до відповідальности лиш од-

¹⁾ В. Б. Антоновичъ, Колдовство, ст. 16—17. ²⁾ Тамже ст. 17—18.

2) Холодна вода.

3) Важче відьм у тім переконаню, що правдиві відьми повинні бути дуже легкі.

4) Колене голкою бородавок на тілі, при чім відсутність болю була признакою, що суд мая діло з правдивою відьмою.

5) Обсервація, як багато обвинена плаче на тортурах; коли мало, значить, винна¹⁾.

Найбільше розповсюдиною пробою було купане обвинених у холодній воді. Воно опирало ся на переконаню, що вода, як елемент освячений актом хрещеня Христового, не приймає в себе нічого нечистого, отже й відьм та чарівників. Але переконане про святість води істнувало ще й перед заведенем християнства, а навіть полишали ся деякі вказівки, що такий погляд був і в старій Русі. Супроти того треба приймати, що до поганського погляду про святість води прилучив ся опісля й християнський, що вода освячена хрещенем Христа.

Перша письмена звістка про пробу водою відносять ся до 829 р., коли Людвик Побожний видав приказ, *»ut examen aquae frigidae, quod hactenus faciebant, a missis nostris omnibus interdicator, ne ulterius fiat.«*²⁾. Сю саму заборону видав опісля й Льотар, що помер 855 р.

Про купане й палене відьм на Русі маємо дуже вчасну звістку в Араба Андалусі³⁾, бо вже в XII століттю: *»Tous les vingt ans les vieilles femmes de ces pays (des Slaves) se rendent coupables de sorcellerie; ce qui occasionne des grands troubles parmi le peuple. On saisit alors toutes celles que l'on trouve dans cette contrée et on les jette, pieds et poings liés, dans un grand fleuve, qui y passe. Celles qui surnagent sont réputées sorsières et livrées aux flammes; celles, au contraire, qui s'enfoncent, sont déclarées innocentes de toute sorcellerie et remises en liberté.«*

Ся звістка може послужити нам найкрасшим доказом, як раз закорінений звичай в народі живе довго та як тяжко його викоринити навіть тоді, коли з ним воюють ся; колиж якийсь звичай полишаєть ся в спокою і не звертаєть ся на нього увага, тоді очевидно він іще довше й сильнійше буде держати ся. По аналогії можемо судати також, що й народні вірування, обряди і звичаї та злучені з ними церемонії й пісні (такі як гаївки, колядки, весільні, купальні, обжинкові

¹⁾ Ев. П'ятуховъ, Серапіонъ Владимирскій, ст. 84—85. ²⁾ Тамже, 85.

³⁾ Charmoy. Relation de Mas'oudy et d'autres auteurs musulmans sur les anciens Slaves. Mémoires de l' Akademie des Sciences de S. Petersbourg, VI t. II, livr. 4—5, p. 342—3.

пісні і т. д.) походять із так само давних часів, хоч про них не доховалося у наших старих письменних пам'ятках ніяких звісток.

Таких купань уживали у нас і офіційальні суди (рідко) і самосуди. При останніх нерас і вичила ся ціла афера на викупаню молодичь та на обміняю їх. Наведу про те ті письменні звістки, що полишали по собі сліди в процесових автах.

В 1709 р. шляхта села Підфілиппа на Поділю радила ся в часі посухи над тим, що робити, аби відвернути посуху, наслану очевидно відьмами. На перший раз приказано всім селянкам носити ведрами воду зі Збруча і поливати нею хрест, що стояв при дорозі в значнім віддаленю від села. Селянки сповнили сей приказ, тому признано їх невинними. Треба було отже шукати тепер винних між шляхтянками. Шляхтич Дружковський винен був значну суму гробний шляхтичці Яворській, а що вона все вноминала ся в нього, то він постановив піметити ся на ній і кинув підозріне, що то вона відьма. За спільною порадою уставили шляхтичі над Збручем бльок, прикликали Яворську і на приказ Дружковського селяни розібрали її до гола, звязали окремим способом, установленим для таких проб (великий палець правої руки привязували до великого пальця лівої ноги і так само на вхрест). Потім протягли поміж звязані члени шнур і почали підтягати Яворську на бльоку в гору та спускати в долину на воду. А що вона при тім тонула, то її признано невинною¹⁾.

В 1711 р. на жадане шляхтича Федора Ковнацького мусів магістрат м. Дубна зарядити купане міщанок, підозрених у спровадженю посухи. Десять міщанок, що підчас купаня не тонули, арештовано, але на просьбу і за порукою мужів випущено їх із вязниці з тим, що на візване мають ставити ся до суду²⁾.

В 1833 р. купано в часі посухи женциан у селі Подорожнім, у Чигириницині; одних купано примусово, при чім занурювано їх звязаних, инші купали ся самі добровільно. Кілька женциан признано відьмами, бо не тонули в воді і хоч їм не зроблено нічого злого, то всеж мусіли набрати ся стиду, а всі насмівали ся з них. Доць одначе і по викупаню не пішов. Про купане довідали ся власти і виточили ініціаторам, атаманови Яковови Терещенкови та сотському Никифорови Гекалови процес, який тягнув ся пять літ і скінчив ся засудом обвинених на 10 нагайок кожного. Крім того передано консисторському суду для покараня місцевого пароха о. Грушевського, що мав ініціаторів благословити на діло, але кінець справи в консисторії невідомий³⁾.

¹⁾ В. Б. Антоновичъ, Колдовство, ст. 27. ²⁾ Тамже, ст. 26—27.

³⁾ Киев. Старина, 1885, XI, ст. 566—570: К. Цыбульскій, Всенародное купанье вѣдьмъ въ озерѣ и судебная отъ того волокита.

При кінці 50-тих років XIX ст. (перед кінцем кримської війни) відбув ся суд над відьмами в селі Полонецькім коло Уманя. Над ріку зігнали підозрілих жінок, за якими йшла гурма людей. Гурма полишила ся в означенім віддаленю, а жінок судії розібрали до гола, звязали руки й ноги, перевязали шнуром і спускали в воду лицем у долину. Коли спущена жінка йшла під воду, її витягали, проголошували невинною і казали одягати ся. Колиж випливала зараз на верх, її витягали з води і з криком гнали в село голу. Відьм було дві. Купане відбувало ся коло полудня і на нього дивили ся люди навіть із сусідних сіл. Що дальше стало ся, невідомо¹⁾.

В маю, 1872 р., підчас довгої посухи, заряджено в селі Джуркові, Станісл. пов., на загальне домагане селян насильне купане женщин, щоби тим способом викрити відьму, яка задержує дощ. Не вважаючи на переконуваня місцевого пароха селяне зігнали жінок, окружили їх і пігнали до ріки, де вже приготовано руштоване на купіль. Над рікою приказано женщинам роздягати ся до гола, а котра не хотіла, ту роздягано насильно, розпущано волосе, звязувано оба великі пальці рук, а руки з ногами, привязувано їх під пахами шнуром і спускано кожду кілька разів у воду. Декотрі жінки розхорували ся наслідком купелі, а одна показувала в часі судової розправи одержану тоді рану і жалувала ся на притуплене слуху. Суд над винувниками відбув ся в серпні 1873 р. і їх позасуджувано на кількамісячну в'язницю²⁾.

В 1885 р. в селі Пересадівці, Херсонської губернії, в часі довгої посухи, селяни підозрівали три баби, що вони відьми і задержують дощ, завели їх у ріку і скупали насильно, кидаючи на них іще й інші погрози. Цікаво, що баби піддержували сами віру між селянами в те, що вони відьми і уйшли грубого насильства лише через те, що вказали розяреним селянам місце, в котрім буцім то сховали дощ. Війт із присяжними ввійшов до хати одної відьми і там знайшов заліплени в каглі два пильники й один замок. По сім селяни успокоїли ся хоч дощ таки не пішов³⁾.

Г. Де-Воллан говорячи про Спішаків і Крайнян, згадує, що вони во время засухи заставляють женщин купатися и, въ случаѣ сопротивленія, насильно бросають ихъ въ воду, чтобы обнаружить колдунью, по милости которой продолжается бѣдствие⁴⁾. Не наводить одначе ніяких фактів, ні місцевостей, ні часу, де се діяло ся, коли і як часто.

¹⁾ Киев. Старина, 1883, XII, ст. 699—700. ²⁾ Dr. Rosenblatt, Czarnowica powołana, Warszawa, 1883, ст. 63. ³⁾ Ев. Пѣтуховъ, Серапіонъ Владимарскій, русскій проповѣдникъ XIII вѣка, СПетербургъ, 1888, ст. 135. ⁴⁾ Г. А. Де-Волланъ, Угро-русскія народ. пѣсни, ст. 25.

В Луцькім повіті записано оповідане, в яким говорить ся про купане відьм у часі посухи на приказ дідича. Одна жінчина не тонула, тому її зачали бити. По сім пустив ся зараз такий сильний дощ, що люди ледви повтікали до домів¹⁾.

Дуже докладно описане купане відьм в оповіданю Гр. Квітки »Конотопська відьма«, де кілька жінок топить ся, а одну, що плаває, б'ють селяни як відьму. Що сей звичай узияв Гр. Квітка з життя, на се вказує одно місце в його листі до Плетнева з 8 лютого, 1839 р., в яким він, посылаючи Плетневу »Конотопську відьму«, завважує: »Топленіє в'їдмъ при засухъ не только дѣло бывалое, со вѣсьми горестными послѣдствіями, но къ удивленію и даже ужасу, возобновленное помѣщицей сосѣднею губерніи«²⁾.

Про подібні купання жінщин у инших народів Африки, Азії й Европи (особливо західної й південної: Англія, Німеччина, Франція, Чехія, Сербія, Черногора) можна найти приклади в статі проф. М. Сумцова на сю тему³⁾. Він зазначає, що про купане відьм приходять уже звістки в іранській Авесті та в індуській книзі законів Ману. Звичай сей виступав у різних формах, то як звичаєве, то як кодифіковане право.

Хоч на Україні не доходило ніколи до такого масового нищення людей, як у західній Европі, то всеж поодинокі випадки — особливо самосудів — повтаряли ся на всім протязі нашої історії. Треба одначе при сім зазначити, що в нас усе знаходили ся освічені мужі, які виступали проти такого варварського звичаю. Згадаю тут лише про два такі виступи: найдавніший (з XIII ст.) і найновіший (з кінця XVIII ст.), що переходили ся в письменних пам'ятках.

Майже рівночасно з тим, коли в Тулузі спалюють живцем першу жінку на підставі судового присуду, (1275 р.), у нас виступає з горячою проповіддю проти купання й палення відьм архимандрит Київсько-печерської лаври і при кінці життя новгородсько-суздальський єпископ Серапіон († 1275 р.). Ось якими горячими словами промовляє він, послугуючись при тім навіть острою іронією:

...Яко єще поганьска² шемчал дѣржи^{те}: волхво (ва)нню в'їрѣ^т і пожигає^т вгнє^т невинна члѣкы и наводите на всь миръ и градъ оубийство; аще кто и не причастисѣ оубийствѣ, но всоными выгъ въ единой мысли, оубийца же вы^о; или могаи помощи, а не поможе, аки самъ оубити повелѣ^н ѣ. Со^т которы² книгъ или

¹⁾ П. Чубинський, Труды, I, ст. 26. ²⁾ Г. Данилевський, Украинская старина, Харьковъ, 1866, ст. 253. ³⁾ Культурныя переживанія. Ч. 4: Испытаніє в'їдмъ водой, ст. 23—26.

ш^т кнхъ писаний се слышасте, яко волхвованнемъ глади бывають на земли и пакы волхвованнемъ жита оумножаютъ? То аже сѣмъ вѣрвѣте, то чѣмъ пожигаете ѿ? Молите^о и читите ѿ, дары и приносите имъ; ать строить миръ, дождь пущають, тепло приходить, земли плоднѣе велать! Се нынѣ по г. лк^т житѣ рода нк^о не токмо в Русь, но въ Латвїнк: се вълхвова ли створила? Яще не Бѣ ли строите своѣ творь, яко же хощѣт, за грѣхъ на^о темъ? Видѣ ѿ. ш^т вж^отвнаго написанья, яко чародѣици и чародѣица вѣсы дѣствѣють на ро^х члѣккмъ и надъ скотомъ и потворити мортъ; надъ тими дѣствѣють, и имъ вѣрвѣють. Бѣ поущишо, вѣси дѣствѣють; поущаетъ Бѣ, иже кто иухъ контса; а иже кто вѣрвѣ твердѣ держитъ в Бѣ, с того чародѣици не мортъ. Печаленъ есмь в вашемъ безвѣмн; молю вы, ш^тствните дѣла поганьскыхъ.

. Правила вж^отвнаго (закон) повелѣвають многымъ послухъ всѣх^ти на смѣрть члѣка. Бы же водѣ послухомъ постависте и глѣте: аще оутпати начнѣть, неповинна естѣ; аще ли поплорѣть, волхвова ѣ. Не может ли дѣвола, видѣ ваше малокѣрѣ, поддержати, да не погрѣзнтса, дабы вѣверци къ дѣшгѣвствк; яко, оставаше послѣшкство ботворнаго члѣка, идесте къ бездѣшнѣ естѣствѣ — к водѣ приасть послѣшкство на прогнѣванкѣ ѿне?!).

При кінци XVIII ст. видае буковинський православний епископ Данило пастирскѣ посланіе (1790 р.), в яким виступае також сильно проти віри в відьми та опирів ось якими словами: »Съ великимъ жалѣніемъ уразумѣли (мы), яко обрѣтаются между вами такові люде безумніи и слабіи въ вѣрѣ христіанской, а найпаче совсѣмъ отвращенніи отъ праваго ума и истины, которіи своимъ невѣжествомъ держаютъ разсуждать и говорить, яко тѣлеса нѣкоторыхъ людей мертвыхъ имѣють силу умертвлять скоты ваши, которимъ тѣлесамъ и имя выдумали, сі естѣ нарекли ихъ »видмы« или »опирѣ«, о чѣмъ мы весьма трепещемъ, что до таковаго паденія вѣры и познанія истины достигли христіане нашае (=наши) и еще во упрямствѣ пребиваютъ и истиннаго наученія священнаго писанія не послушаютъ, но внимають баснямъ и стезямъ развратительнымъ«. Дальше йде поучене про людське тіло, по чім говорить ся: »По смерти челоуѣка душа идетъ во дворы опредѣленія отъ Бога, и тѣло положше въ землю безъ нечувственно остаѣтъ такожде до воскресенія мертвыхъ, то потомъ какъ утерпляютъ

1) Ев. Пѣтуховъ, Серапіонъ Владимірскій, русскій проповѣдникъ XIII вѣка; додаток, IV: поученіа прп^чбнго Серапіона, ст. 11—12.

скоти ваша? Какъ не ерамно? Какъ смѣють такіи говорить и оставатися въ своємъ дурачествѣ, сіестъ разсуждать, яко мертвіи суть видмы или просто рещи опирѣ и въ ноци виходять от гробовъ и умертвляють скоти вашня¹).

II.

З огляду, що звичай купання й паленя відьм такий старинний і перетривав у нас стілько століть, але тепер безперечно вигиб уже і то безповоротно, хотів я дізнати ся, на скілько про нього полишало ся згадок у народній пам'яті. Супроти того звернув ся я в 1908 р. до своїх сільських знайомих із проською, щоби пошукали за його згадками, списали, що вдасть ся, і прислали мені. У відповідь на те дістав я отсі записи, що друкую понизше, а щоби справа була кождому ясна, мусів я в попереднім розділі освітлити її відповідно. Хто бажав би докладнійше ознайомити ся зі справою, яка має дуже велику літературу, той — крім цитованих повнеше праць — знайде всі найважнійші вказівки в отсих працях М. Сумцова: 1) Колдуны, вѣдьмы и упири (библіографическій указатель). Харьковь, 1891 р., 50 ст., 8°. Тут зібрана бібліографія літератури на різних мовах. 2) Малюнки з життя українського народного слова. I. Харьків, 1910, ст. 141—142. Тут зібрана найважнійша бібліографія, що відносить ся до української демонології.

1. Купанє відьм у Книгвинині²).

То ще було за небощика віта Семане Грицулека, тата сего, що тепер є (і мешкає коло нової церкви). Була велика посуха. Околичні села нарікали, що в Книгвинині є відьма і через вю не падає дощ. Длятого віт наказав, що усі жінки, старі й молоді, жінки й дівки, мусет іти в неділю по службі божій вупати. Погода була гарна. Котра не хотіла йти, то Кароль Мацей, присежний, приганєв. Одна дівка угринівска, що служила в гаракарни (де робет горівку), хтіла показати, що вона перща скупає сі; скочила у воду тай за нев лише забулькотіло. Тогди Василь Нестерек дав нурце і вікігнув єї, казав привести свого коне, положив єї червом на коне і казав гнати гальцом.

¹) Київ. Старина, 1890, IV, ст. 106—107: Миронъ, Сожженіє ушурей въ с. Нагуевичахъ въ 1831 г. ²) Володимир Михайлович чув 1908 р. в Космирині, Буцацького повіта, від селянина Федька Остапа, що по другім боці Дністра, в селі Долині (напроти Космирини), купали колись відьми. Подобиць про се не записав одначе.

Як кінь вихлюпав з неї воду, прийшла до себе. (Ще жие до нинішнього дне на Угринові).

Потому принесли (бо дуже стара була) стару Петрашку (=Петраш), розібрали її і побачили фіст. Вона казала: Видите, люди, я нічо не винна, я так сі вродила. Як влізла в воду, дощ пустив сі, млев як з коновки, так що на людех ані рубце сухого не було.

Васила Петрашка стара має 60 літ, а то ще єї мама!

Зап. від Теклі Бурко у Квігинині, Станіслав. пов. *Семен Бурко*.

2. Купанє відьм у Красноїли.

На Головах був війтом давно Грицьо Доників (Арсеніч), а присіжним тай поліціаном був Лукин Юринджін (Зеленский). Але то давно була велика посуха тай ни падав дощ. Але мжи людьми зробів си великий г'вавт, шо відьми сперли дощ. Це біда. Люде ждуть, ждуть дощу, а то нима дощу. Але нарешті си врадили, шо треба усі відьми гнати на вигоду и там з мосту у воду метати. Бо то так є, шо котра відьма, то має спливати на воді, а котра ни відьма, то має у воду потати.

Пишов Луцьо Юринджін у село тай зачев гонити усу челідь угаль на Красноїль на Вигоду (на ріку Черемош). Луцьо иде тай кричі: »Ні ориндочки, усі жинки и дівки идіт на Вигоду; и там маюг пригнати Гирлічіху (жинку мандатора Герлічки з Устерік), бо важут, шо и Гирлічіха відьма. Вас там, усу челідь, маюг розболікати и кожду голу маюг силети до швари и метати у крутіж з мосту на Вигоді у ріку. Та котра буде ни відьма, то ни ме спливати на воді, лиш просто потане у воду. А котра буде відьма, то хотьби їй запахав у воду, то вна буде однако спливати. А котра буде спливати, то будим їй у воді топити, аби ни сперала дошъ«.

Та лише Луцьо дес обийшов пив села, а то лиш на небі сї евила вити хмарка, виги, вити, тай си нараз захарило ціле небо, — ий Господи, ек ни плюне ялова, з гирьков бідов утік Луцьо т хаті спередь дощу. Такий дощ пустили відьми, лиш аби їх ни топити. Отак давно робыли, скоро ни було дощу, а вид разу евев си дожь.

Зап. від деді Дмитра, 78 літнього старця, в Головах, Косівського пов., 1908 р. *Петро Шекерик Доників*.

3. Підкурюванє відьм.

В Королівці була пані Зембовичка, то вна казала зігнати всі відьми и всі опирі до кухні, нарубати сухих вербів, тай курити, аби

сі признали гет всі, котра від чого відьма, бо то були відьми від віника, коцюби, від дожджу і гет-гет від усього. Курили так, що клали огонь на землю, тай поливали водов, аби сі дужи курило. А мого чоловіка сестру пустили, бо ни була відьма. А як сі котра признала, то замикали і до арешту в Королівці. Мучили їх так зо три місяці, ни давали ні їсти досить, ні пити, от аби лиш дихала на світі.

Зап. від Юрихи Чубанючки в Кропивищу, Коломийського повіта
М. Приймах.

4. Припіанє відьми на огни.

Дідо оцего Івана, шо в него читальні, розказував за відьми. Казав, шо це сі діяло у Текучи коло Березова, шо вже котрих знали в селі, шо вони псуют корови, ни пускают дождж і так далі, — бо відьма е й так, шо можи й чоловіка потьяти — то збирали їх до купи, візали руки з ногами, клали ватру і силбили так до жердки з ногами і руками, озмут два так на плечі друк, а плечі парили. І котра вже була така, мусіла сі признати, тай обіцьила, шо вже ни буде псувати худобу. Вже як так зробили з тими відьмами, то вни вже дали спокій худобі, як їх віпарили на вогни.

Зап. від Дмитра Куриляка в Кропивищу, Коломийського повіта
1908 р. *Евген Кульчицький.*

5. Погроза паленєм.

Тота Марусі Перцова в Березові казала за всі відьми в селі людям. Коло млина була дужи глубока вода, не велика, али глубока і потому брали тоти відьми у тоту воду і пускали ливами. Котра душья чиста, то потавала аж до дна, а котра відьма, то пливала так, як качка на воді. Али нічо їм ни казали, лиш наказували, аби ни шкодили, бо убють, або спальи, аби ни була одна з другов. І потому тота Марусі сказала, шо у своїх трох керницях має по зірници, шо з небесів взяла і потому ни могли з не в нічо порадити і поволи повіпускала зірниці назад на небеса. Вітак умерла, тай нічо ни було. Вна казала, шо е такі опирі, шо рубают вужьивки на плотах, аби пукали.

Зап. від Дмитра Малковича в Зібранівці, Коломийського повіта
М. Приймах.

6. Спаленє неживого опира в Березові.

Там у нас у Березові, відкі я родом, був один чоловік, шо може й не був опирь, тай умер на морозі на дворі і як його сховали, то до-

кучьив людям, ходив і кричыв. Потому була відьма, називала сї Марусї Перцова, а ї нікто нічо не казав, бо вона сї сповїла, що вона відьма, тай що не буде шкідлива. Вона сказала за того чоловіка: Робїт шо з ним, бо як вілетит на церьков, то буде зле. Вікопайте їго з ями і киньте в огонь і спалїт. — І потому, як їго спалили на терновім огни за селом, то вже не чути було ні вівканї, ні нічого.

Зап. від Дмитра Малковича в Зібранївцї, Коломийського повіта М. *Приймак*.

7. Паленє відьм у Ключевї.

Мій дїдо розказував, шо то було в Ключевї, там були відьми і візїтували їх сами люди і тогди котра відьма була і мала хвіст такий і тогди вели їх на гору, та гора називала сї Готарь і там вляли терновий огонь і зезували і кидали їх до того огню, ни лиш чилїдину, али й хлопів, котрі мали тоти хвости. Трафели сї й хлопни й жїнки й дївки, бо вони ни пускали дождж їти, бо вже бояли сї, аби їх бїльше ни шукали. А тато мїй казали, шо кїмуют, як дїдо ходили туди дивити сї, бо від нас богато людий ходило. Відти давали знати, коли того буде, от гей теперь вїче, тай хто хотїв, тай йшов.

Зап. від Ілька Стовпюка в Іспасї, Коломийського пов. М. *Приймак*.

8. Спаленє відьми в Золотїм Потоцї.

То було давно, старї люди повїдають, жи ни було через довшїй чис дощу, посуха була страшенна. Певно відьма відганєє хмари! Взели ревідувати баб. Кличут до вуреду громадского всїх баб зі села і вибирають кїлька підозрїних, вежут одну за другою і мечут в воду. Всї впирнають, тїлько одна така страшна, з великими зубами не впирнає (то була відьма). Тамтих витегнули і відьму також, поставили великий стїс, привезали її до слупа і підпалили. Коли но вогонь дїстав се до її одежі, зараз повстав вітер, буря надїшла і тим способом люди виратували се від голоду. Відьма згорїла і від того часу вже бїльше не було посухи.

Чиста вода не прийме відьми до себе, тому то тамтї баби невиннї тонули, а відьма плила по верха, гей на човнї.

Зап. від Гриця Гука в Золотїм Потоцї, Буцацького пов. *Михайло Боднар*.

9. Спаленє відьми в Березовї Вижнім.

В Березовї Вижнім, селї Печенїжанського повіта, є закуток, званий »Згарїщем« тай цїла часть села, цїлий »Кут« зветь ся так, мабуть від того місця.

— »Згарище« то »згарище«, колись давненько згоріла там хата, церква, а може й — коршма, остало згарище, а на нім зацвило нове жите, тай кінець — думав я собі нераз. Та недавно довелось мені почути про »Згарище« дещо цікавіше. Не буде тому й повної сотні літ, як на тому місці спалили селяни жи в у жінку, котру уважали за відьму. Палили там часом й опирів, та вже не живих. Мій недалечкий сусід, Семен Бойчук, котрому старість записала вже семий хрестик, пригадує собі з оповідання свого тата покойного, як то було. »То« — каже — давно не так бувало, як тепер! Тепер то дес Бог тото вітлумив, тай люди в відьми не віре вже, звичайно молодикі, тай пани не хотьби вірити, сміют сі, а то таки правда, шо вони були. Тажи отут за горбком в Березові була відьма, не тьямлю — тато небіщак розказували — ей то гуляла! Але якос вімили її в ночи, завили в верети, тай понесли там на Згарищі. Наложили терні, підпалили, тай кажут, аби сі признала, шо вона відьма. А вона: Ні тай ві. Просит сі, плаче, е! не помогло, спалили. А як і палили — то було в ночи — то таких мотилів коло неї злетіло сі, шо цілу і вкрили. З неї, ци що вже. Отак і спалили, тай не признала сі, шо відьма, ай ^{не} не хотіла, — а були би пустили. А потім сиділи по криміналах за тото, бо хтос чув, як вона кричала, тай дав панам в Коломию знати«.

— За щож сі спалили? — питаю.

»Та чуїти — посуху насилала, збіжі вігорьило, ая.

Раз було сухе літо. Дощу нема тай нема. Вода повісихала по керницьких, шо тут діяти? Раді сі люди, шо робити, яку раду дати.. Аж туй одна відимка (відьма, про яку всі знали, бо сама приповіла ся, тому вже не була відьмов, лиш відимков) каже: »Зганейте челідь в став, бо то відьми наслали посуху. Як сі відьми скупают, — буде дощ«. Уже добре, шо знали, хто дав посуху. А етам коло Мисі Юркового був став — ей тепер вже нема — я затьмив тот став — те там зігнали челідь, аби сі скупала, тай був дощ такі тої днини.

— »Як же карали тих відьмів, шо пізнали їх у ставі«?

— »А — як карали — сміяли сі з них. Бо вони признали сі зараз, тай поставали відемками (нешкідливими)«.

— »Чомуж тоту в Березові спалили«? — Бо тота не хотіла сі признати, шо відьма.

А по чім пізнали в ставі відьму? — »А, по чім«? По природжіню! (На половім органі не було заросту).

Хтож казав зганяти в став челядь? — »Заказував віт тай старшина«. — »Щож казав ксьондз«? — »Також казав зганьити«!

- То всьондз не був тому противний — не ганьбив за то?
 — »Е та де, — чуєте — казав зганьбити челідь в став«.
 — Ого раз.

Зап. від Семена Бойчука в Текучи, *Дмитро Бойчук*.

10. Як відьма Кашуля виратувала ся від спаленя.

Я була малов дівчинов тогди, як жила відьма Кашулиха. Є може яких сорок петь років, як у сінокоси, літі, була така посуха, шо де би став ногов, то на спзу терла си трава, так усе вигоріло від посухи, шо ни було шо и скубнути худобині. Але була тогди на Головах баба, стара уже, и зуба навіть ни було в роті, звали її Кашулев. Уна сиділа осидком отам, де тепер Баранюк (Сапріянчук) сиди на її місци. Але тота Кашуля бѣгато пересиджувала у твого вуйка Онуцька (Онуфрій Шекерик). Тота Кашуля була суда в нашим покутю викликана відьма. Того літа, у тугу страшну посуху, зробила си поклячь, шо инак ни е, лиш Кашуля відьма сперла дошь тай через ню гине тілько народу тай худоби. Раз якос у літі, таки у тугу страшну спеку, прийшов атаманів (Юріштавів) зеть Хромчук, ваташко пушкарив, та екис Чуплак, з Села великого (Довгопола), пушкар, Лукинко Цапків, пушкар з Голов, тай Лукин Юринджін (Зеленский), присежний з Голов. А Дмитро Шкиндя був тогди за війта на Головах. Зибрали си вни усї тай Шкиндя з ними, тай пишли ловити тай палити Кашулю, аби пускала дошь, бо нарид гет вигибав з посухи. Я забула, чога я прийшла до Онуцька, а в Онуцька була таки Кашулиха. Кашулиха ткала в Онуцька, тай вилізла гола на піч, тай сиділа на печі. Аж ми учули, а то на тим боці такий рейфах. Ми си дивимо, а то такого народу на причолку Тумановим, на устю коло берчіни. Є там и пушкарі з Хромчуком, е и вийт Шкиндя з Луцем Юринджиним. Ми уздріли, аж біжи до Онуцька Луцьо Юринджін. — А Луцьо Юринджін, то було таке дранкаве на рот, шо аж страх, пари ему відде ни було. Входи Луцьо Юринджін в хату до Онуцька, а баба Кашуля сиди на печі гола. Йй, чім таки убіх Луцьо в хату, тим таки крикнуў на Онуцька: А де Кашуля? Та онде на печі — каже Онуцько. — Луцьо Юринджін таки до баби на піч. Бабу за руку, тай голу опередь себе гайда на двир. »Ти« — каже Луцьо — »людий трапиш, е.. у я твою псом маму здохлим! Зараз, е.. ти псом маму, маємо тебе, бабо, палити на глоговим та на терновим лому, аби ти пустила нам дошь, аби ти вже раз згоріла, аби ни було кому сперати дошь та робити сушу.

Баба Кашуля таке си проси, але то няма спасу, Луцьо бабу жене у долини палити на лому. Ровта та пушкарі таке кереведе, гардегают, та кричут, аби вин борше гнав бабу. Луцьо веде бабу за праву руку, та таке бабу матеркуе та клине, шо страх, та все наміри бити. А то котюга мат шо бити, так то зискле та худе. Але баба Кашуля усе си проси: »Ий, найте мене, я відьма ни до дождю, лиш до ужевок, я дождь ни сперала. Пустіт мене«. — А Луцьо кричі на бабу: »Шо, е.. ти маму в душу, а ужви нас ни куштуют гроші? Ти гадаеш, шо нам лехко си приходе ужви, аби ти нам обгризала? Ми тобі зараз зробимо конец«.

Баба си просила, але то ни було спасу, Луцьо так бабу скоро гнав, шо баба нї мала си чесу закривати. А в баби гет була п...да гола, така ек у дївчини. Певне тимунь, шо відьма. Я си добре дивида, бо я пишла з Василюоу Онуцьковоу дивити си, шо будут робити в Кашулев. Але Кашуля ни дійшла до того лому, шо стоєв коло пушкарив, а на котрим мали палити Кашулю, бо лише Луцьо зигнаў її на гавриливки, а то си евила на небі хмарка витиў, витиў, витиў, витиў, в усіх штирох боків, Господи, ек нараз заблискає та заgrimіло! Та нараз ек ударила плюта, та отак, ек з відра почюріло. Ми всі повтікали ледви сперед дождю таї пушкарі з Шкиндев, таї Луцьо лишив бабу таї утік. Всі повтікали, лиш си сама Кашуля лишила на дорозі. Вид того чесу вже ни сперали відьми дождь, було то веремне, то дождь.

Отак то все було и я то все виділа своїми очіма.

Зап. у Головах, Косівського пов. 1908 р. від 60 літної Афії Антонек *Петро Шекерик Доників.*

II. Паленє самодругої жінки у Вовцневі.

Така була жінка, шо її чоловік умер, а до неї ходав йокоман. Не йокоман то був, а сам, бодай скамінів, перівер сї в йокомана та до неї ходив на зальоти.

Стала вона груба; ходит так еден рік, другий рік, ба й третий, і четвертий, — так вона сїм літ груба ходит, теї ще нічого нема. Люди узвїли сї і побоювати, шо то?! сїм літ груба ходит, нікто такого ні видав, ні слихав! Недалеко відь того села жила тогди така дївка, шо сї з тамтого сьвіта вернула. Як вона була умерла, теї на тамтої сьвіт пішла, там її сказали: »Ще чьис тобі умирати!« — теї завернули назад на той сьвіт. Вона така уже стара, скулена, суха як скіпка, а лежит на такі лавици, шо ге прьислиці вузонька.

Прийшлиж вони до неї, поклонили сі, а вона лежить на лавиці теї каже до них: »Я знаю, чого ви ту прийшли до мене; ви привезли ту жінку«. — »Та що за жінку? ще смо вам нічо не повідали«.

»Таку-сте, каже, жінку привезли, що сім літ груба ходит. Як же бисте і ще так потримали, то усьому миру христьянцкому заглада; народит сі з того дитина, що усьому світови кінець зробит. Озміт же, нарубайте тернї, накладіт тернового вогню, звїйжіт і посторонками і здалеку, гет здалеку розмахайте, теї киньте і у той вогень, а сами утікайте і не обзирайте сі навіть, бо то за вами буде вогнем кидати, аби вас не попалило«.

Ну добре. Вони сі склонили, теї поїхали із тов жінков до дому. Нарубали тернї з кількя фїир, наклали вогню, узьили ї, звїйизали, розмахали, розгойдали на воловодах, теї у вогень гет! Ескри сі розіскочили, полуміньом бухнуло в гору, тоти утеки, а вогень за ними! Аж як лусне! — того і так розсадило, а лихий, бодай скамінїв, бодай моци не мав, із неї вілетїв. Полумінь понесло в гору високо, а головні розкидало далеко, гет-гет у пів милї за ними вогнем сипало.

На другий день прийшли сі люди дивити на того місце, де і палили — а ту ні вугльї, ні попелу, ні з костїв слїду не лишило сі: усе розвіяло, рознесло на всі боки.

Зап. Філ. Колесса від парубка Федя зі Стриганець.

ЗМІСТ.

ст.

Від редакції	V
<i>Антін Онисчук</i> : Народний календар у Зелениці, Надвірнян. пов. (на Гуцульщині)	1—61
<i>Василь Доманицький</i> : Народній календар у Ровенським по- віті, Волинської губернії	62—89
<i>Антін Онисчук</i> : З народнього життя Гуцулів:	
I. Родини і хрестини, та дитина до шестого року життя	90—113
II. Житє на віру	114
III. Рекручина в народних оповіданях	114—118
IV. Як Гуцули правують ся	118—131
V. Прошаки	131—133
VI. Баї й ворожіня Андрія Шумиляка	133—144
VII. Народні назви	144—155
VIII. Анатомія людей і звірів	155—158
<i>Антін Онисчук</i> : Останки первісної культури у Гуцулів	159—177
<i>Володимир Гнатюк</i> : Купанє й палєне відьм у Галичині	178—201
